

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֶמְדָּת יָמִימ HEMDAT YAMIM

תצוה תשע"ו

פרשת שבוע

התורה והמדינה, הילכו יחדיו

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

בדברינו לפרשת תצוה שנת תשע"א: "בתתם ספם את ספיי" - עוד על ממלכתיות ומקדש, עסקנו בשיטתו של שלמה המלך בענין הקשר בין הקודש והחול, התורה והמדינה. הסברנו כי שלמה הקפיד לבנות בית המלך בצמוד לבית המקדש. מלכי יהודה שהרשיעו, גרמו לנביא יחזקאל לבקר את המציאות במילים קשות:

"בתתם ספם את ספיי ומזוזתם אצל מזוזתי והקיר ביני וביניהם וטמאו את שם קדשי בתועבותם אשר עשו ואכל אתם באפי: עתה ירחקו את זנותם ופגרי מלכיהם ממני ושכנתי בתוכם לעולם" (יחזקאל פרק מג ח).

נבדוק עתה מה הייתה גישתו של דוד המלך ובמה שינה שלמה מדרכו של אביו? בספר שמואל ב' מספר לנו הכתוב שדוד כבש את עיר יבוס והפך את ירושלים לבירת עם ישראל ומדינת היהודים הראשונה. וז"ל הכתוב:

"ויילכד דוד את מצדת ציון היא עיר דוד... וישב דוד במצדה ויקרא לה עיר דוד ויבן דוד סביב מן המלוא ויבנה: וילך דוד הלך ויגדול ויקוק אלהי צבאות עמו: וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דוד ועצי ארזים וחרשי עץ וחרשי אבן קיר ויבנו בית לדוד" (שמואל ב' פרק ה ז-י).

דוד המלך הרחיב את ירושלים, הקיף אותה בחומה חדשה, שכללה גם את הר הבית וגם את עיר דוד. בין הר הבית ועיר דוד בעמק עושי הגבינה, נשאר מקום פנוי לעולי הרגלים, שנקרא המילוא.

דוד המלך הקפיד לבנות את ביתו בעיר דוד (שרידיו ויסודותיו של הארמון נמצאו כנראה בחפירות עיר דוד שנעשו בשנים האחרונות, עיינו במאמרה של אילת מזר, ביצורי ירושלים בימי דוד ושלמה, מחקרי יהודה ושומרון כ, 2011, עמ' 167-172). כך הוא שידר שני מסרים:

הראשון - בית המקדש יבנה במקום גבוה יותר מארמון המלך. כך נפסק להלכה גם בעניין מיקומו של בית הכנסת בעיר. וז"ל ערוך השולחן: "איתא בשבת י"א. כל עיר שגגותיה גבוהים מבהכ"נ לסוף חרבה שנאמר לרומם את בית ד' אלהינו ולהעמיד חרותיו ובתוספתא פ"ג הל' י"ד, דמגילה תניא אין בונין בהכ"נ אלא בגובהה של עיר שנאמר (משלי א, כא) בראש הומיות תקרא כלומר לבנותה במקום שהארץ גבוה ואז אף אם עצם הבניין לא יהיה גבוה כל כך מ"מ כיון שעומד על מקום גבוה ממילא עולה בגבהו על כל בתי העיר" (אורח חיים סימן קנ סעיף ג).

המסר השני - ארמון המלוכה סמוך לבית המקדש אבל לא צמוד אליו. ההצמדה עלולה לגרום לטשטוש ההבדלים בין קודש וחול. הסמיכות מציינת ומסמלת שאין להפריד בין קודש לחול.

שלמה המלך חשב שהוא הצליח לתקן עולם במלכותו שד-י. אחרית הימים כבר הגיעה והוא ודורו הגיעו למצב שחכמי האמת כינוי אותו 'סיהרא בשלמותא' (ירח מלא). לכן, הוא בנה ארמון חדש, כנראה באזור שבו בנוי כיום מסגד אל אקצא, ממש בצמידות לבית המקדש. מכיוון שלא כל מלכי בית דוד היו קרובים למצב של גאולה שלמה, סמיכות זו "זכתה" לביקורתו הנוקבת של הנביא.

אם כך, נשתדל לצעוד בדרכו של דוד, נתנגד להפרדת הקודש מן החול, נתנגד גם לטשטוש הגבול ביניהם, ונקפיד מאוד לשמור על כך ששיקולי הרוח, הם שיקבלו את העדיפות על שיקולי החומר, עד כמה שניתן.

לעיין מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלביע י"ז בסיוון תשע"ד	לעיין רבי יעקב בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג ז"ל	לעיין ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל	לעיין מרת שרה ונגרובסקי בת ר' משה זאב ע"ה נלביע י" בתמוז תשע"ד	לעיין הרב אשר וסרטיל ז"ל נלביע ט' בכסלו תשס"ט
--	---	--	--	---

משי' ארץ חמדה' אבלה על מותו של חברנו האהוב **הרב ראובן אברמן** זצ"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה' איש תורת אמת שגורה בפיו, מחנך דגול ואיש המעלה מכל הבחינות.

לעיין **צפורה** בת יונה **דונייר** ע"ה, נלביע י"ב אדר א'
לעיין **הנופלים במערכה על הגנת המולדת** הי"ד

Eretz Hemdah
2 Bruriya St. POB 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה, עיר
רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

www.erezhemdah.org info@erezhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

חמדת הדף היומי

הרשאה לבית הדין שיכתבו גט, וציווי בוידאו?

הרב עקיבא כהנא

המשנה (עא ע"ב) אמרה שהגט אינו גט עד שהבעל יאמר לסופר כתוב ולעדים חתמו' **והגמרא (עב ע"א) הרחיבה** את הדברים וכתבה שהגט בטל עד שישמעו קולו', וכתבה שצריך דווקא לשמוע את קולו של הבעל המצווה, ולא כדברי רב כהנא בדף עא (ע"א) שפסק שחרש שאינו יכול לדבר יכול להודיע את רצונו לגרש על ידי כתיבה.

רא"ש (ז, יט) אומר שדברי הגמרא 'עד שישמעו קולו' - לאפוקי (להוציא) מדרב כהנא, עוסקים דווקא בחרש שאינו מדבר ושומע ואין לו דעת, אבל פקח שיש לו דעת יכול לצוות על כתיבת גט גם בכתב ואינו צריך לצוות דווקא בפה. **אמנם, הוא כותב** שיתכן שלפקח שיכול לצוות בפה, לא התירו לצוות בכתב, ודווקא פקח שאינו יכול לצוות בפה (כגון אלם) יכול לצוות בכתב.

הרמב"ם (ב, טז) גם כתב שרק חרש אינו יכול לצוות לכתוב גט בכתיבה משום שאין לו דעת, אבל אלם יכול, ולכאורה הוא הדין כל פקח יכול לצוות בכתב.

וכך גם נפסק בשולחן ערוך (אבן העזר סימן קכ, סעיף ד) לא יכתבנו הסופר ולא יחתמו בו העדים, עד שיאמר להם הבעל לכתוב ולחתום... ואפילו אמר להם: אמרו לסופר ויכתוב ולעדים ויחתמו, לא יכתוב הסופר ולא יחתמו העדים עד שישמעו מפיו. **ובסעיף ה הוא ממשיך** לדון במי שכתב בכתב ידו לסופר שיכתוב גט וכותב: "אפילו כתב בכתב ידו לסופר שיכתוב ולעדים שיחתמו, לא יכתבו ולא יחתמו עד שישמעו מפיו, בין שהוא פקח ובין שנשתתק (נהיה אלם)... ויש מכשירין במי שנשתתק לכתוב ולחתום על פי כתב ידו. **כלומר**, להלכה אין לשלוח ציווי כתוב לסופר לכתוב גט, ורק באילם יש דעה אחת המכשירה זאת, וזאת בגלל העיגון שבדבר.

וכן בדרכי משה (ו) כתב בשם רד"ך שיש להקל במקום עיגון לכתוב כתב ידו לבית הדין שיכתבו ויגרשו.

ערוך השולחן (קכ, סד) כתב שלמרות שבמקום עיגון יש להקל בשליחת כתב, ולסמוך על הדעות שפקח יכול לשלוח כתב ידו. אמנם להלכה הוא כותב שבימינו שיש אפשרות שהבעל לא יכתוב הרשאה אלא יכתוב גט ויחתום בבית הדין שבמקומו וישלח את הגט למקום האשה, אין להתיר לשלוח הרשאה לכתוב גט.

אגרות משה (אבן העזר א, קטז) ביאר שהחסרון בכתיבת גט על פי כתב שנשלח לסופר הוא בגלל שהבעל לא מבטא את רצונו לגרש בפה, באופן זה אין הוא מספיק גומר בדעתו שהוא אכן רוצה לגרש את האישה. לכן הוא **מציע** שהבעל ימנה שליחים לכתיבה לחתימה ולמסירת הגט, ואחר כך יכתוב בהרשאה שהוא שולח שהוא מינה בפה את האנשים הללו. כך אין חסרון שאין דיבור במינוי (ובאופן דומה הוזכר בפתחי תשובה סק"י"ח).

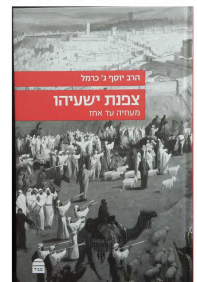
כמובן שבימינו עם התקדמות אמצעי הטכנולוגיה יתכן שעדיף שהבעל יצווה באופן ישיר לבית הדין כשהם יראו את פניו בתוכנת וידאו כמו סקייפ, שכן בוודאי לדברי האגרות משה באופן זה הגט יהיה על ידי ציווי ישיר שהרי בית הדין רואים ממש את הבעל בשעת המעשה.

סיכום: על מנת שהגט ייכתב כהלכתו אם רוצים בני הזוג להתגרש יש לצוות ישירות לסופר ולעדים שכותבים וחותרים את הגט, ולא לשלוח אליהם כתב, ובמקום עיגון ניתן גם לצוות בכתב.

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפיה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטוריה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

חמדת האנציקלופדיה התלמודית

הפרשה בהלכה

אורים ותומים

האורים והתומים שימשו כדי שניתן יהיה לשאול באמצעותם אם לעלות למלחמה ואם יצליחו בה, כדי לאפשר את חלוקת הארץ לשבטים וכדי להוסיף על העיר ירושלים ועל עזרות המקדש. דעות שונות נאמרו באשר למהותם של האו"ת - יש אומרים שהם אבני החושן עצמם, ויש אומרים שזהו שם המפורש שהיה נתון בין כפלי החושן. בהתאם לכך נחלקו אם האו"ת הם חלק מבגדי כהונה, ולפי הדעה שהם חלק מבגדי הכהונה (דעת הרמב"ם), כשלא היו עוד או"ת - נמצא שהכהן הגדול היה מחוסר בגדים.

חז"ל אומרים שאו"ת בטלו בבית שני. מעיד על כך גם יוסף בם מתתיהו ב'קדמוניות היהודים': "אורים ותומים ספו תמו מקירבנו כמאתיים שנה לפני כותבנו הספר הזה." אולם אם כך, כיצד יכול היה, לפי הרמב"ם, כהן גדול לעבוד בבית המקדש, והרי אסור היה לו לעבוד כשהוא מחוסר בגדים?
התירוץ הוא, שהאורים ותומים היו בבית שני, אלא שלא היו משיבים ברוח הקודש, ולא היו נשאלים בהם, כפי שעשו בבית ראשון. אבל גופם של או"ת היו גם בבית שני, שאם לא כן נמצא הכהן הגדול עובד כשהוא מחוסר בגדים. מדוע כותב אפוא יוסף בן מתתיהו שהאו"ת "ספו תמו"? אולי התכוון לכוחם של האו"ת; או שדבר מציאותם הפיסית לא היה ידוע לכלל האומה, ואפילו לא ליוסף בן מתתיהו, על אף שהיה כהן.
ע"פ הערך אורים ותומים בכרך א

רפואה והלכה

כבד ויתרת הכבד

וְלִקְלוּזָהּ ... וְאֵת הַיִּתְרָת עַל הַכְּבֹד ... וְהִקְלִיטָהּ הַמְלִיחָה [שמות כט יג]; וְלִקְלוּזָהּ ... וְאֵת יִתְרָת הַכְּבֹד ...
פִּי אֵיל מְלָאִים הוּא [שמות כט כז]

מתוך: א. שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, מהדורה חדשה תשס"י, כרך ד, ערך כבד, טורים 51 – 72

וראה בהרחבה באנציקלופדיה תלמודית כרך כו טור' שנה-שע

פרשנות המקרא

תרגום לונקלוס: 'היתרת על הכבד' - חצרא דעל כבדא.

לש"י: 'ואת היתרת' - הוא טרפשא דכבדא שקורין איבדי"ש [סרעפת]; 'על הכבד' - אף מן הכבד יטול עמה.

הכתב והקבלה: היתרת הכבד. שרש יתר לרש"י הוראתו על פתיל הקשת (זעהנע), ע"ש שהוא מתוח ביותר, כמו כננו חצם על יתר (תהלים י"א), במיתריך תכוון על פניהם, וכן יורה על החבל שמותחין ע"י שאר דבר (שפאנזייילע), כמו בשבעה יתרים לחים (שופטים ט"ו), ולפעמים במ"ם כמו מיתריו ויתדותיו (לקמן ל"ט), המיתרים הם חבלים, שמתחו בהם יריעות האהל, כי היתדות היו משמשות לתקוע בארץ ולחזק ע"י היריעות שלא יזיזם הרוח, ובמיתרים היו מותחים את היריעות שלא ישארו בהם קמטים, וכעין שעושים עוד היום שוכני אהלים, וע"ש זה נקרא חצר הכבד יתרת, והוא המקום המבדיל בשפוע ואלכסון (צווערגפעלל), או השפה שלו שהוא העודף התלוי על הצלעות (ראַטשהפלייש), כי במקום שכלה שטח הריאה והחזה שם נמצא קרום פרוס על קו שוכב ודבוק מעבר אל עבר, ואותו הקרום מפסיק בין איברי הנשימה לאיברי העכול והמזון, והוא הולך בשפוע ויש לו מדרון כמו משפך (טריכטער), והוא מסייע הרבה בפועל הנשימה, ותחת זה הקרום הכבד מעורה בו בגידין עם האצבע שלה, לפיכך זה הקרום נקרא חצר הכבד בלשון חכמינו, וטרפשא דכבדא בלשון ארמי, ובלשון הכתוב יתרת הכבד, ע"ש שהוא מלא מיתרים גידים וורידין המותחין אותו מעבר לעבר להמתח ולהתרופף כפי הצורך בנשימה (דאס געשפאן), והוא נדבק בצלעות עם חלקים בשריים המעורבים בו, והעודף עליו יהיה סרוח על צדי הבע"ח סביב לצלעות, ועל אותו החלק מן הקרום שבשטח הכבד, אמר הכתוב שיסירנה עם מעט מן הכבד עצמה ולהקטירו, וכפירש"י בויקרא שהיתרת הוא דופן המסך הנקרא חצרא דכבדא, ואותו הוא מפריש עם מעט מן הכבד, והוא איננו אותו העודף התלוי מן הצלעות הנקרא (ראַטשהפלייש), כ"א הקרום עצמו שבשטח הכבד, וכמו שנראה ממשמעות הכתוב ואת היתרת והיינו חלק קרום המונח על הכבד; אמנם הרמב"ם (בהקדמתו לסדר קדשים) כתב יתרת הכבד שהוא העוקץ שבה הנקרא גודל הכבד, ולא זכר כלל מן אותו הקרום המבדיל ודפנו, וכן בחבורו (בפ"א ממעה"ק) אמר סתם יתרות ולא פי' מהו, ודבריו צריכים תלמוד.

* # *

הכבד הוא איבר פנימי בבטן, והוא נקרא כך על שם היותו הכבד והגדול ביותר בבלוטות הגוף.

בלשון המשנה והרמב"ם משמש הכבד בדרך כלל בצורת נקבה, כגון ניטלה הכבד ונשתייר הימנה כזית [1], הכבד אוסרת ואינה נאסרת [2], כבד שניטלה כולה טריפה וכו', נידלדלה הכבד וכו', נשאר בה וכו' [3]. אך יש שהשימוש הוא בצורת זכר, כגון ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום [4].

נחלקו תנאים אם בלשון בני אדם כלול כבד בכלל בשר [5].

הביטוי 'שפך כבדו לארץ' משמש בהשאלה במובן של דיכאון וצער רב [6].

הכבד במקרא, בחז"ל, ובספרות חכמי ישראל

איזכור - בתורה מוזכרת רק יתרת הכבד [7], והכבד עצמו מוזכר בשלושה מקומות בני"ך [8].

מיקום - הכבד נמצא בבטן, בצד ימין [9], בדופן החמישית [10].

מושגים אנטומיים - טרפש הכבד, היא המחיצה שבאמצע הבטן, המבדלת בין איברי המאכל ואיברי הנשימה, כלומר בין הבטן לבין החזה [11], והיינו הסרעפת [12]. יש מי שכתב, שכל טרפש פירושו מחיצה, כך הסרעפת היא טרפש הכבד, וכיס הלב הוא טרפש הלב [13].

יש הסבורים, שגם המושגים יותרת הכבד [14], אצבע הכבד [15], וחצר הכבד [16] מתייחסים לסרעפת [17]; יש הסבורים, שאצבע הכבד, חצר הכבד ויותרת הכבד הם חלק מהכבד עצמו, היוצאים ממנו בצורת אצבע קטנה [18], וכן משמע דעת חוקרים, שמושגים אלו מתייחסים לאונה המזונבת של הכבד, שהיא מופרדת בבהמה, ולכן התייחסו אליה בשם נפרד [19]; יש מי שסבור, שחצר הכבד הוא מקום כניסת ווריד שער הכבד [20]; ויש הסבורים, שיותרת הכבד הוא הלבלב [21].

תיפקוד - חז"ל ייחסו לכבד את מקור הכעס והחימה [22]; וכן ייחסו חז"ל לכבד תפקיד ביצירת הדם [23]. יש מי שכתב, שהנפש היא בכבד, והיא המתאוה לאכול, ותאוות המשגל ממנה [24].

חבלה - חבלה בכבד נחשבה כקטלנית [25], כנראה בגלל ריבוי הדם שבכבד.

פיסיולוגיה - עובדת חיוניותו של הכבד היתה ידועה לחז"ל, ולכן נקבעה ההלכה, שאם ניטל הכבד, ולא נשתייר הימנו כלום, הבהמה טריפה, היינו שאיננה יכולה להתקיים [26]. וכן נקבע, שמחלת כבד היא סיבת מוות שכיחה במבוגרים [27]. מאידך, הכירו חז"ל בכושר ההתחדשות של הכבד, ואפילו בפגיעות נרחבות עדיין נשמרות בו עתודות מספיקות לבצע את תפקודיו הרבים. לכן נקבע על ידי חז"ל, שאם ניטל הכבד, ונשתייר בו כדי להעלות ארוכה, הבהמה כשרה [28].

מחלות - חז"ל [29] תיארו נסיון לאבחנה מבדלת בין דם הבא מהריאה, לבין דם הבא מהכבד, שהכוונה כנראה לדימום מדליות הוושט, שהוא תוצאה ממחלת כבד [30].

תולעים בכבד [31] מתהווים כתוצאה מאכילת בשר נא [32], ובשר שמן, ובשר שור, ואגוזים, ולולבי תילתן [33], כשאוכל כל אחד מאלו על קיבה ריקה, ואחר כך שותה מים. הטיפול להדבקה בתולעי הכבד הוא אכילת צמח בשם יועזר [34]; ואם אין לו יועזר, או שהיועזר לא הבריא אותו, יבלע תחלי לבנים [35]; ואם גם זה לא עזר, ישב בתענית, ויקח בשר שמן, וישליכהו על מוגמר, וימצוץ עצם מאותו בשר, וישתה חומץ, ויש אומרים שלא ישתה חומץ, כי הוא מזיק לכבד; ואם גם זה לא עזר, יביא קליפת סנה גרודה, שתהא גרודה מלמעלה למטה דווקא ולא להיפך, שמה יצאו התולעים מתוך פיו, ויבשל אותו בשיכר בזמן בין השמשות, ויש אומרים בבית השכן, ולמחר יסתום את נחיריו וישתה, וכאשר יתפנה - יתפנה במקום שנפשו הדקל [36].

תרופות וטיפולים - יותרת הכבד נחשבה כאחד מהמאכלים המשמשים לריפוי החולה [37]. אכילת חצר כבד של כלב שוטה, נחשבה כאמצעי הריפוי למי שנשכו כלב שוטה [38]. אמנם יש מי שכתב, שטיפול זה אינו מועיל אלא בדרך סגולה, ועל כן להלכה אסרו להאכיל את הנשוך מהכבד הטמא של הכלב הנושך [39]. ועוד יש מי שכתב, שאינו רפואה, אף על פי שהמומן נוהגים כן, ואין להאכיל את האיסור במקום שאין בו רפואה [40].

יש שכתבו על טיפול סגולי לצהבת: לקחת יונה זכר לזכר ונקבה לנקבה, ויושיבנה על טבורו, וישאב את הצהבת עד שהיונה תמות [41]. ויש מי שכתב [42], שרפואה זו היא סגולית ולא טבעית, ולפיכך לעניין שבת דינה כתרופה סגולית.

פרטי דינים

בדיני טריפה

ניטל הכבד - ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום, הבהמה טריפה [43], ואם נשתייר הימנו כזית, הבהמה כשרה [44]. "ניטל" כאן מתייחס, כנראה, למצב של חסרון הכבד מסיבות שונות, ולא נטילה ביד, בדרך כירורגית, שכן לאחר ניתוח כזה לא יתכן שהבהמה תישאר בחיים. מצב 'נטילה' חלקית יכול להיות בחבלה; לאחר מחלה, כגון שחמת מתקדמת, שאמנם גורמת להקטנת הכבד אך לא להיעלמותו; או מצב מולד של חסר כבד, שקורה לעתים נדירות בעגלים, בצאן ובחזירים [45]. יש מי שכתב, שטעם הטריפה בניטל הכבד הוא מחמת חסרה המרה [46]. אכן, רוב האחרונים חלקו על שיטתו, וסוברים שטריפת ניטל הכבד היא טריפה מכוח עצמה [47].

ביחס לשיעור השיור, שבו הבהמה כשרה, נקבע להלכה [48], שצריך להשתייר כזית גם במקום מרה, היינו אזור הגומץ שבו מונח כיס המרה, וגם ב'מקום שהיא חיה'. בהגדרת מקום זה מצינו שני פירושים [49]: במקום תלייתה, שהיא מעורה ודבוקה מעל הכליה הימנית, היינו במיטבע הכליית, שהוא בתחתית הכבד [50], או באזור הטרפש, היינו בנקודה כלשהיא בחלק העליון של הכבד, המונח מתחת לסרעפת. יש מי שהסתפק, אם הכזית במקום תלייתה הוא סמוך לתלייתה, או כנגד תלייתה בכל משך הכבד [51]. ואגב, יש להעיר בענין המיקום תחת לסרעפת, שאמנם היה מקובל לחשוב שנקודת החיבור בין הכבד לסרעפת הוא המקום הקטלני ביותר בגוף [52]. אכן כיום ידוע, שיש אמנם תאים שונים בכבד, אך פיזורם הוא שווה בכל שטחי הכבד, ואין כל הבדלים ביחס למיקומם [53]. להלכה, יש הסוברים שהעיקר כפירוש הראשון, היינו שמקום שהיא חיה מתייחס לקטע הכבד הסמוך לכליה [54]; ויש הסבורים, שיש להתחשב בשני הפירושים, ולכן צריך שישתיירו שלושה זיתים [55].

יש מי שכתב, שאם ניטל מן הכבד מקום שהיא תלויה בו ומקום מרה, אף על פי שהשאר קיים כמו שהוא - טריפה [56], ויש שהקשו על שיטה זו [57]. ואם היה הכזית מפורז מעט בכאן ומעט בכאן, או שהיה מרודד, או שהיה ארוך כרצועה - טריפה [58]. השיעור בבהמה הוא קבוע, אפילו בשור הגדול, אבל בעוף - הכל לפי גדלו וקטנו [59].

תולעים בכבד - תולעים שנמצאו בכבד, אפילו אם התלע במקום מרה ובמקום חיותו, הבהמה כשרה [60]. יש מי שכתב, שאם הפגיעה של התולעים היא בדרכי המרה, הבהמה טריפה, ואם הפגיעה היא ברקמת הכבד, הבהמה כשרה [61]; יש מי שכתב, שאם נגרם נמק לכבד ('חסר מהכבד') עקב התולעים, הרי היא טריפה [62].

נידלדל הכבד - נידלדל ונעקר הכבד במקומות הרבה, והרי הוא מעורה בטרפש, הבהמה כשרה [63].

יבש הכבד - יבש הכבד עד שנפרך בצפורן טריפה, והוא שיבש כולו, ולא נשתייר כזית במקום מרה ובמקום חיותו, או שיבשו שני זיתים אלו לבד [64].

נימוק הכבד - נימוק הכבד, דהיינו שדם יוצא מבשר הכבד, הבהמה טריפה [65]; ויש הסבורים, שדווקא אם גם שני הזיתים נימוקו, הרי היא טריפה [66]. יתכן שמדובר בנמק נרחב של הכבד או בדלקת כבד נמקית-דמית [67].

נתקשה הכבד - נתקשה הכבד כאבן טריפה [68]. במקום הפסד מרובה, או לעת הצורך, יש להקל [69]. יתכן שמדובר בשחמת מתקדמת, או בתהליך גידולי [70].

בועות וטיגרי בכבד - נמצאו בכבד בועות וטיגרי - נחלקו האחרונים, אם הבהמה כשרה או טריפה [71]. בועות הן גידולים רכים המכילים נוזל (ציסטות), וטיגרי הם גידולים קשים כאבן ויבשים (גידולים). בועות בכבד הן לרוב שלב ביניים בהתפתחות שרשרת הכלב הקטן. כמו כן יכולות הבועות להיווצר כתוצאה מתהליכים דלקתיים, וכאשר קיימת החלמה חלקית וספיגת הנוזל המוגלתי, נהפכת המורסה לטיגרי קשה.

כבד גס ונפוח - נמצא כבד גס ונפוח, היינו שריעות הכבד, אשר יכול לנבוע מסיבות שונות, הבהמה כשרה [72].

שני כבדים - נמצאו שני כבדים בבהמה או בעוף [73] - טריפה [74]. יש הסבורים, שדין זה נכון בכל מקום שנמצאו שני כבדים [75]; ויש מי שכתב, שדווקא אם הכבד הנוסף מחובר במקום מרה, או במקום חיותו [76].

מצבים נוספים - מצבים נוספים נידונו בהלכה ביחס לטריפות הכבד: דין מחט בכבד [77]; דין שינויי צבע הכבד [78]; חסר מולד של כבד [79].

בדיני אכילה

היתר אכילה - הכבד כולו דם קרוש הוא, וטעם דם לו, אבל התורה היתירו באכילה [80]. אכן מבחינה רפואית הכבד מורכב מרקמת תאים, והינו איבר ככל איבר אחר, אלא שאספקת הדם אליו עשירה במיוחד.

יש מי שכתב, שאין לאכול כבד של בהמה, כי הוא קשה לשכחה [81], אך למעשה לא נוהגים כן [82].

יותרת הכבד - יותרת הכבד, אף על פי שהזכרה בתורה בכלל האימורים, אין דינה כחלב, ומותרת באכילה [83].

דם כבד - יש הסבורים, שדם הכבד מותר מן התורה אפילו אם פירש, אלא שחכמים אסרוהו גזרה משום שאר דם [84]; ויש הסבורים, שלאחר שפירש, דינו ככל דם, ואיסורו מן התורה [85]. דם שנמצא בסימפונות הכבד, אף על פי שלא פירש, הרי הוא אסור מן התורה, וחיובו בכרת [86].

היות ויש בכבד ריבוי דם, אין לו תקנה לכתחילה לבשלו לאחר מליחה בלבד, ככל בשר, אלא שלצורך הכשרתו לאכילה חייבים לחותכו שתי וערב [87], או לנקב את הכבד פעמים הרבה, או ליטול את המרה וחיבת בשר מן הכבד, שפעולות אלו מועילות כמו חיתוך שתי וערב [87], ולצלולו על גבי אש פתוחה, כשהחלקים החתוכים למטה, ואחר כך יכול לבשלו [88]. יש מי שכתב, שגם בכבד מועילה מליחה [89], וחלקו עליו הפוסקים [90], אלא שיש שפסקו כמוהו בדיעבד [91].

מליחה - המנהג הוא, שלא למלוח כבד כלל [92], רק יש למולחו קצת, כשהוא תחוב בשפוד, או מונח על האש לצלותו, ונהגו להדיח כל כבד אחר צלייתו, משום הדם הדבוק בו, ואם לא הדיחו - מותר [93].

ניקור - בניקור הכבד, חותכים הגידים וקנוקנות, וחותכים החלב מהבלב, ונוטלים הקרום שעליו משני הצדדים [94].

בדיני קרבנות

אימורים - האיברים ששורפים אותם על גבי המזבח מן החטאות הנאכלות [95], ומן האשמות, ומן השלמים, הם הנקראים אימורים, והם נשרפים על המזבח החיצון [96]. והוא-הדין גם בבכור, במעשר בהמה ובפסח [97]. בין האימורים נכללת גם יותרת הכבד [98], ונוטל את היותרת כולה עם חלק מועט מהכבד [99]; יש מי שכתב, ששיעור הכבד הנוסף ליותרת צריך להיות כזית [100].

תנופה - יותרת הכבד היא בכלל האימורים הטעונים תנופה בקרבן שלמים [101].

הפשט וניתוח - בסדר הפשט העור וניתוח האיברים של העולה, היו עשרה נתחים [102]. בנתח של העוקץ נוטל הסכין ומפריד את הריאה מן הכבד, ואצבע הכבד מן הכבד, שאצבע הכבד נשארת עם העוקץ, והיתה קריבה עם העוקץ והכליות [103]. יש מפרשים, שאינו מזיז את אצבע הכבד ממקומה [104]; ויש מפרשים, שאינו מזיז את הכבד ממקומו [105]. הכבד עצמו היה תלוי בנתח של הדופן הימנית [106].

מעילה - יש דין מעילה ביותרת הכבד, שהרי היא בכלל האימורים, אף על פי שאיננה נקראת חלב [107].

טומאת מת - כבד מהמת שנימוח, מטמא ברביעית, כי דינו כדם [108].

שינוי

במכירה - בבהמה גסה מכר את הקנה לא מכר את הכבד; מכר את הכבד לא מכר את הקנה; ובבהמה דקה מכר את הקנה מכר את הכבד, מכר את הכבד לא מכר את הקנה [109]. הקנה הוא הריאה [110]. אכן, כל זה הוא במקום שאין מנהג, אבל מקומות שיש להם מנהגים וכללים ביחס למכירות הללו, הולכים אחר המנהג [111].

השתלת כבד

השתלות הכבד הראשונות בבעלי חיים בוצעו בשנת 1956, והשתלת הכבד המוצלחת הראשונה באדם מתורם מת בוצעה בשנת 1963 ע"י תומאס שטרצל, בפעוט בן 3 שנים. בשנת 1967 ביצע שטרצל השתלת כבד ראשונה במבוגר, אשר נהנה מתיפקוד תקין של הכבד במשך 13 חודשים. אכן, עד שנת 1980 היתה מידת ההצלחה נמוכה מאד: רק כ-30% נותרו בחיים שנה לאחר ההשתלה. לאחר הכנסת התרופה המיוחדת למניעת דחיית-שתל (ציקלוספורין), ועם שיפור הטכניקה הכירורגית, וצבירת ניסיון בביצוע ההשתלות, עלתה ההצלחה לממדים כאלו, שאין השתלת הכבד נחשבת עוד כטיפול נסיוני.

בשנת 1989 בוצעה לראשונה השתלת כבד מוצלחת מתורם חי על ידי סטרונג האוסטרלי, אשר בו ניכרת חלק מהכבד של אשה בת 29 שנה, והושתל בבנה בן 17 חודשים.

בישראל בוצעה השתלת כבד ראשונה מתורם מת על ידי יגאל קס בבית חולים רמב"ם בחיפה בשנת 1989; החולה נפטר סמוך לניתוח. בשנת 1991 בוצעה השתלת הכבד המוצלחת הראשונה בישראל, בבית חולים הדסה בירושלים. השתלת אונת כבד מתורם חי בוצעה בישראל לראשונה על ידי איתן מור בבית חולים ביילינסון בפתח תקוה בשנת 1996.

לשם ביצוע השתלת כבד יש צורך בהתאמת סוג הדם וגודל הכבד בין התורם למושתל, אך אין צורך בהתאמת סיווג הרקמות ובבדיקת נוגדנים.

השתלת אונת כבד מתורם חי התפתחה והתרחבה, ועד סוף המאה ה-20 בוצעו כ-2000 השתלות כבד מתורם חי.

השתלת חלקי כבד, הן מתורמים חיים והן מתורמים מתים, הולכת ומתפתחת, ומאפשרת הצלת מספר ילדים מתורם בודד. לאחרונה התרחב השימוש בחלקי כבד גם להשתלה במבוגרים, כך שמתורם מת ניתן לקחת את האונה השמאלית, המהווה כרבע מגודלו של הכבד, ולהשתילו בילד, ואת האונה הימנית, הגדולה יותר, להשתיל במבוגר.

ביחס ללקיחת חלקי כבד מן החי קיימות שיטות ניתוחיות שונות, יש הלוקחים חלק מהאונה השמאלית, ויש המעדיפים דווקא את האונה הימנית, יש שניתן להסתפק בשליש מהכבד של התורם, ויש שצריך לקצור כמחצית מהכבד. בהיעדר אחידות של שיטות הניתוח ישנם קשיים בהערכת הסיכונים והסיבוכים של ההליך הזה. התמותה הניתוחית של תורמי כבד חיים לא ידועה; עד סוף המאה ה-20 דווחו רק ששה מקרי מוות, אך לא ברור אם כל המקרים אכן דווחו. קיימת הערכה כי שיעור התמותה עקב כריתה חלקית מהאונה השמאלית של הכבד לצורך השתלה בילדים היא 0.13%, בעוד שהתמותה עקב כריתה האונה הימנית של הכבד לצורך השתלה במבוגרים היא בשיעור של 0.5%-0.2%.

ניתן להשתמש בכבד מן המת לצורך השתלה רק אם הוא נלקח במצב שבו לבו של התורם עדיין פועל. חולים הזקוקים להשתלת כבד מקיימים את כל התנאים שלפיהם יש מקום להתיר ההשתלה, היינו החולה בפנינו, ומצבו מוגדר כפקוח נפש. אך השאלה ההלכתית לגבי כבד היא, האם התורם שמוחו חדל לפעול לחלוטין ובאופן בלתי-הפיך, ולבו עדיין פועל - האם הוא מוגדר כחי או כמת.

יש הסבורים, שקיים איסור מוחלט להוציא איבר מאדם שמוגדר כמת מוות מוחי כל עוד ליבו פועל, ואף לא מועילה הסכמת התורם או משפחתו לכך, ולכן אין אפשרות לבצע השתלת כבד מן המת; ויש שהתירו לקיחת כבד ממי שהוגדר כמת מוות מוחי-נשימתי אם התקיימו תנאים מחמירים לקביעת המצב הרפואי הזה, ולכן מותרת השתלת כבד בחולה הזקוק לכך [112].

מקורות והערות

[1] משנה חולין ג ב; [2] משנה תרומות י יא; [3] רמב"ם שחיטה ח כא-כב; [4] משנה חולין ג א; [5] נדרים נד ב. אמנם הרי"ף והרא"ש חולין קד א, וכן רמב"ם נדרים טו, וטושי"ע י"ד ריו ח, לא גרסו כבד כלל במחלוקת זו; [6] 'נשפך לארץ כבדי על שבר בת עמי' (איכה ב יא). וראה איכה רבתי ב יט; [7] בפסוקנו, וכן ויקרא ג ד ועוד; [8] יחזקאל כא כו; איכה ב יא; משלי ז כג; [9] זוהר ח"ג דרכ"ז; [10] סנהדרין מט א. וראה י; [11] רמב"ם שחיטה ו י; [12] ואגב יש להעיר, שלפי הרמב"ן עה"ת ויקרא א ח, המושג המקראי "פדר" בחילוף אותיות הוא פרד, היינו קרום המפריד בין עליונים ותחתונים, ולפי זה גם מונח זה מתייחס לסרעפת; [13] יסטרוב בספר המילים. וראה עוד בדרכי תשובה י"ד ס"י מא סק"ג; [14] בפסוקנו; ויקרא ג ד, ועוד; [15] משנה תמיד ד ג; [16] יומא פג א; חולין לח ב; תרגומי אונקלוס ויונתן, ויקרא ג ד - ליותרת הכבד; [17] רש"י עה"ת ויקרא ג ד; רש"י ברכות מד ב ד"ה יותרת, ורש"י חולין לח ב ד"ה טרפשא; תוס' חולין לח ב ד"ה מחצר; רגמ"ה חולין לח ב ד"ה מחצר; יראים השלם ס"י מז; מלבי"ם ויקרא פ"ג אות קעב; הכתב והקבלה שמות כט יג; [18] ערוך ע' אצבע; מדרש הגדול, הובא בתו"ש שמות פכ"ט אות נג; הקדמת הרמב"ם לסדר קדשים, הובא גם בכס"מ מעשה הקרבנות א יח; רשב"ם עה"ת ויקרא ג ד; אברבנאל עה"ת שמות כט יג; [19] תרגום השבעים, ויקרא ג ד; יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר ג, פ"ט, 3; [20] אנציקלופדיה עברית, כרך כ, ע' כבד, עמ' 539; [21] קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, עמ' 46; [22] ברכות סא א-ב; ויקרא רבה ד ד. וראה בכוזרי, מאמר ד, כה - כבד כועס, מפני המרות הנולדות בו; [23] בכורות מה א. וראה ברש"י בכורות נה א ד"ה זכרותא, שעיקר הדם הוא כבד. ועל כן יש צורך בצליית הכבד כדי להכשירו לאכילה - ראה להלן בפרטי דינים; [24] א"ע שמות כג כה. על תיפקוד הכבד בעיכול המזון ראה ברמב"ם, פרקי משה, מאמר א; סמ"ג, הובא בס' יסוד העבודה, ח"ב פ"ד; שו"ת רשב"ש ס"י שט; אברבנאל עה"ת ויקרא טו ב; [25] עד יפלא חץ כבדי (משלי ז כג); [26] משנה חולין ג א. וראה להלן בפרטי הדינים; [27] זוהר ויקרא דרלי"א - כבד מותא דרברבי. וראה בחולין מג א, שאצל איוב נשפכה המרה שבכבד, וזיה זה מעשה ניסים שהוא נשאר בחיים; [28] תוספתא חולין ג ד. וראה להלן בפרטי הדינים. וראה לעיל בחלק ההיסטורי, שדבר זה לא הובן על ידי רופאי העת העתיקה; [29] גיטין סט א; [30] ראה עוד בט"ז י"ד ס"י מא סק"ב; [31] ארקתא - סוג של טפילים, שזיהויים לא ברור; [32] אומצא, לפי פירוש הערוך ע' אמצ' (ב). אמנם רש"י שבת קט ב ד"ה מאומצא, פירש בשר בגחלים, ונראה יותר פירוש הערוך, שכן אמנם בשר נא הוא מקור להדבקה בתולעים; [33] גירא דרוביא, לפי פירוש רש"י שבת שם. ובערוך ע' גר (ט) פירש לולבי גפנים או זרע פשתן; [34] רש"י שבת קט ב ד"ה פותנק זיהה אותו בשם פולאי"ל. וראה בפייה"ש לרמב"ם משנה שבת יד ג, ובברטנורא שם; [35] בערוך ע' תחל (ב) פירש שחללים לבנים, היינו צמח בר ממשפחת המצליבים, שגדל על פי רוב בשדות ובצידי הדרכים, ובתוך שדות פשתן, או שהם תמרים שלא בשלו כל צרכן; [36] שבת קט ב. לפי הערוך ע' ארקתא (ג), לא מדובר בסוגיא זו בתולעי הכבד, אלא בצהבת חסימתית, וכל הטיפול המתואר מיועד למחלה זו. אכן, מבחינה רפואית נראה יותר כרש"י, שכן הגורמים המתוארים מתאימים למקורות הדבקה אפשריים לטפילים, וכן יש הגיון רפואי בדרכי הטיפול, אם מדובר בהדבקה טפילית בדרכי העיכול; [37] ברכות מד ב; שם נו ב; [38] יומא פג א. וראה שם מחלוקת ת"ק ורבי מתיא בן חרש; [39] רמב"ם, בפייה"ש יומא שם; [40] המאירי שם; [41] ראה ספר המנהגים, עמ' תקעד. ודבר זה קורה גם בימינו; [42] שבת שבתון, ס"ב סק"א (עמ' סח); [43] חולין מב א; רמב"ם שחיטה ח כא; טושי"ע י"ד מא א; [44] חולין דן ג; רמב"ם וטושי"ע שם. ובתוספתא חולין ג ד, הגירסא היא בכדי להעלות ארוכה; [45] ראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 244. וראה להלן בדין נולדה חסרת כבד; [46] רשב"א, תורת הבית הארוך, דמ"ג ע"ב; [47] ראה תבואות שור, י"ד ס"י מא סק"א; פלית' שם; פרמ"ג שם בפ"ד סק"א; שו"ת ר' משולם איגרא חו"ד ס"ו; שו"ת הר צבי חו"ד ס"ל; [48] חולין מו א; רמב"ם וטושי"ע שם; [49] רש"י חולין שם, ד"ה במקום; [50] ואגב, יש להעיר על דברי רש"י, שכתב שהכבד תלוי תחת הכליות, ובעצם המצב הוא הפוך, שהכליה הימנית מצויה מתחת לכבד. וכן מה שכתב 'כליות' בלשון רבים הוא קשה, שהרי הכבד נמצא בסמיכות רק לכליה הימנית; [51] ראה בהג"ר רעק"א י"ד ס"י מא; חזו"א י"ד ס"י ד אות טו; [52] כך מספר הומרוס, שאודיסיאוס תיכנן את היגתו של ציקלופס הענק על ידי דקירת חרב באותו חלק מגופו שהסרעפת אוחות בכבד, וגילוסו שיבש השקפה זו מבחינה רפואית. ובגמ' סנהדרין מט א, הסבירו שאבנר הכה את עשאל בחומש (שמו"ב ב כג), וכן יואב שחמה את אבנר בחומש (שמו"ב ג כז), שהוא מקום שורה וכבד תלויים בו, ומשמע שנחשב למקום קטלני במיוחד; [53] ראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 245; [54] טושי"ע י"ד מא א; ט"ז ס"י מא סק"א; ביאור הגר"א שם סק"ב; [55] או"ה כלל נא דין ח; שו"ת י"ד ס"י מא סק"א; רמב"ם שחיטה ח כא. וכן משמע מהרמ"א י"ד מא ג. דין זה לא מופיע בגמ', וראה בכס"מ שם, אך מבחינה רפואית אין לכך הצדקה; [57] ראה לח"מ שם; דרכי תשובה י"ד ס"י מא סק"ג. וראה בחזו"א י"ד ס"י ד אות טו; [58] חולין מו א, בעיות שנשארו בתיקו; רמב"ם וטושי"ע שם; [59] רשב"א תורת הבית, בית שני, ס"י ששל; המאירי, חולין מו א; טושי"ע י"ד מא ב. מבחינה רפואית היה מתאים יותר לקבוע שיעור משתנה לפי גודל הבהמה, כמו שנקבע ביחס לעוף, ולכאורה זה מתאים לגירסת התוספתא חולין ג ד "כדי להעלות ארוכה", אלא שלהלכה נתת דברך לשיעורין, ולכן נקבע שיעור קבוע; [60] חולין מח א; רמב"ם שחיטה ו ט; טושי"ע י"ד מא ד. ובשו"ת חת"ם חו"ד ס"י מד כתב, שנהגו היתר בדין תולעים בכבד מקדמת דנא, אף שבעל שמלה חדשה מחמיר קצת; [61] כס"י שחיטה ו ט; [62] ראה דרכי תשובה י"ד ס"י מא סק"א-מ"ד; [63] חולין מו א; רמב"ם שחיטה ח כא; טושי"ע י"ד מא א; [64] טושי"ע י"ד מא ג, וברמ"א שם. ומקור הדין ברא"ש בשם בה"ג, ורשב"א בתורת הבית, שלמדו כן בדימוי למצב בריאה, וראה בשו"ת שם סק"ג. וקצת קשה, שהרי אין מוסיפים על הטרופות, ואין מדמים טריפה לטריפה; [65] רמ"א י"ד מא ג; [66] שו"ת שם סק"ד; ט"ז שם סק"ב; [67] ראה א. שטינברג, אסיא, שם; [68] רמ"א שם, בשם רוקח; [69] שו"ת שם סק"ה; [70] א. שטינברג, אסיא, שם; [71] ראה דרכי תשובה י"ד ס"י מא סק"ג. ובחזו"א י"ד ס"י ד אות טו כתב, שמצויות אבעבועות מלאות מוגלה בכבד, ונהגין להכשיר, אף על גב שהן במקום מרה ובמקום חיותא. ובשו"ת אגרות משה חו"ד ח"א ס"י יח, כתב שצריך שישאר שיעור קטן בריא במקום מרה ובמקום חיותא, ובעוף כמעט לא משה שיתרפה בגלל בעורת בכבד; [72] שו"ת שמהלך יעבץ ח"ב ס"י נח. וראה עוד בדרכי תשובה, ס"י מא סק"ל"ח; שו"ת ארי"ה יוסף ח"א ס"י ג; [73] בכלבים, בגמלים ובחזירים ישנה חלוקה קבועה של הכבד לשתי אונות נפרדות. ותוארו גם מצבים של הכפלת הכבד בכלב ובחזיר. אכן, לא נמצא בספרות הווטרנרית תיאור של מספר כבדים בבעלי חיים הכשרים לאכילה - ראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 248; [74] טושי"ע י"ד מא י, על פי הרא"ש בשם בה"ג. וראה בשו"ת נוב"ק חו"ד ס"י ה, שלדעתו הוא מחלוקת בין הרמב"ם לרשב"א, אם הבהמה כשרה או טריפה; [75] תורת חטאת כלל פט דין יא; יש"ש חולין פ"ג ס"י יח; שו"ת י"ד ס"י מא סק"ז; [76] ט"ז י"ד ס"י מא סק"א; [77] ראה חולין מח ב; רמב"ם וראב"ד, שחיטה ו ח-ט, ובנו"כ שם; טושי"ע י"ד מא ו-ז, ובנו"כ שם; [78] ראה דרכי תשובה, י"ד ס"י מא סק"ל"ח; [79] ראה כסא דהרסנא על שו"ת בשמים ראש ס"י א; דרכי תשובה י"ד ס"י מא סק"א וסק"ח. ומה שכתב בב"י י"ד ס"י מא, ש"א אפשר לבעל חיים להיבראות חסר כבד, נראה שכוונתו שלא יוכל לחיות במצב כזה; [80] חולין קט ב, וברש"י שם; [81] כף החיים ס"י קנו סק"כ"ח, על פי האר"י; ס' שמירת הגוף והנפש, ס"י יב הע"ה, בשם ס' זכירה, וס' סגולות ישראל; [82] פרמ"ג או"ה ס"י קי בשפ"ד סק"ג; שו"ת יביע אומר ח"ב חו"ד ס"י ח; ס' שמירת הגוף והנפש ס"י יב הע"ה, בשם ס' מאסף לכל המחנות. ובשו"ת משנה הלכות ח"ג ס"י סב, כתב שקפידא זו צ"ע, דמעולם לא ראינו נוהרים בזה, ואדרבא תלמידי הבעש"ט הקדוש ז"ל נוהגים דווקא לאכול כבד בשבת; [83] רמב"ם מאכלות אסורות ז ה; רמב"ן עה"ת ויקרא ג ט. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יז, ע' חצר כבד, הע' 38, שהוכיחו מברכות מד ב, שיותרת הכבד טובה לריפוי החולה; [84] ר"ת בתוס' חולין קי ב ד"ה כבדא; ר"א שם סק"ל"ח; [79] ראה כסא דהרסנא על שו"ת בשמים ראש ס"י א; עג סק"י"ט; [85] רמב"ם מאכלות אסורות ו ד; רשב"א ור"ן חולין קט ב; ביאור הגר"א י"ד ס"י עג סק"א. וראה בתוס' שם ד"ה דם דאורייתא, וברא"ש שם ס"י כז; [86] תוס' חולין קיא א ד"ה וחיתוכיה; ר"א שם ס"י כז; [87] רמ"א י"ד עג א; [88] חולין קי ב; רמב"ם מאכלות אסורות ו ז-ח; טושי"ע י"ד עג א. ובדין צליית כבד במכשירי צלייה חשמליים מסוגים שונים, כגון שהאש למעלה, או שהשפוד מסתובב וכיו"ב - ראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"א ס"י נג. ובענין צליית הרבה כבדים בבת אחת - ראה מועדים וזמנים ח"ג ס"י רלו; שו"ת מנחת יצחק ח"ה ס"י יז; [89] ר"ת בתוס' חולין קי ב ד"ה כבדא; [90] ראה הנהגת מיימוניות מאכלות אסורות ו ז, אות ב; רמ"א י"ד עג א; פרי חדש י"ד עג א; ביאור הגר"א שם סק"א; [91] ראה ט"ז שם סק"א; שו"ת שם סק"י"ט; [92] ראה ט"ז י"ד ס"י עג סק"ז, שו"ת עג סק"ז; [93] רמ"א י"ד עג א. וראה בתוס' ביצה יא א ד"ה ושוקן, ובתוס' חולין יד א ד"ה ונסבין, כעין זה בבשר סתם לצלי; [94] ראה בסי' מזור כשר מ"ז חתי, עמ' 404, בשם תורת הניקור הירושלמי; [95] קמ"ח מ' קלח כתב, שלאו דווקא הנאכלות, שהרי אף בחטאות הפנימיות הדין כן; [96] רמב"ם מעשה הקרבנות א יח; [97] ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך י, ע' הקטרה (א), עמ' תנה-תנו; [98] בקרבן שלמים, בין מן הבקר, או מן הצאן, או עז (ויקרא ג ד, יטו); בקרבן חטאת (ויקרא ד ט); בקרבן אשם (ויקרא ז ד). וראה לעיל בהגדרת חלק זה, אם הוא הסרעפת, או האונה המזונבת של הכבד עצמו; [99] ספרא ויקרא ג ד; תוספתא חולין פ"ט; רמב"ם שם. וראה ראב"ד על תנ"כ שם; מלבי"ם, ויקרא, שם; [100] פנים יפות, ויקרא שם; [101] תורת כהנים צו פט"ז; רמב"ם מעשה הקרבנות ט ח. וראה עוד בראב"ד ובהג"ר הגר"א על תנ"כ שם; רמב"ן עה"ת ויקרא ט יט; [102] ראה תיאורה המפורט באנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ע' הפשט ונתוח, עמ' של ואילך; [103] משנה תמיד ד ג; רמב"ם מעשה הקרבנות ו ז; [104] המפרש תמיד שם; בפ"י ב, תפא"ש שם; [105] רמב"ם שם; [106] משנה תמיד שם; רמב"ם שם; [107] חולין קיז א; [108] בכורות נה א, וברש"י שם; רמב"ם טומאת מת ג יד; [109] ב"ב פג ב; רמב"ם מכירה כז ט; טושי"ע חו"מ רכ יד; [110] רשב"ם שם; מ"מ שם; טושי"ע שם. וראה תוס' שם ד"ה מחר, שהקנה הוא הריאה עם הלב; [111] מאירי ב"ב שם; [112] בענין מחלוקת הפוסקים בדורנו אם מוות מוחי-נשימתי הוא רגע מותו ההלכתי של האדם אף שליבו פועם או שרגי המוות ההלכתי נקבע רק אחרי הפסקת פעילות הלב - ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית מהדורה חדשה תשס"ו כרך .. ע' ....

Kharkov, Ukraine

חרקוב, אוקראינה
כסלו תשנ"ה

בישול בתנור טרף בשני כיסויים

שאלה

האם מותר לבשל בתנור טרף ע"י שני כיסויים כגון: כלי בתוך כלי או לעטוף משהו פעמיים בנייר כסף?

תשובה

כאשר אוכל כשר מונח בשני כלים מכוסים, או עטוף היטב פעמיים בנייר אלומיניום, מותר לאפותו ולחממו בתנור טרף¹.

¹ על-פי שו"ע יו"ד (סי' צב סעיף ח ברמ"א), והצורך בשני כיסויים הוא משום שלכתחילה אוסרים בנגיעה.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

גם אני מאשר:
הרב שאול ישראלי

יצא לאור! שו"ת במראה הבזק, חלק שמיני.

תשובות לשאלות מרבני הגולה. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכי דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן,
יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביורור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פיסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

